

KULTURVÄRDEN

MAJESTÄTISK NATUR

Njut av lugnet på Lovö

DOCKOR OCH TENNSOLDATER

Tidlösa leksaker i Bergrummet

HANTVERK PÅ HOVET

Drottningen vassare än kungen

K

TESSINS PENGAPALATS

Projektet som gick i arv

LEDSAGARE I FARVATTNET

Närs fyr går in i tredje seklet

HEMLIGA RUM SPECIAL

Kika in i Nationalmuseum

Nio medeltida

KLENODER

HEKTISK HÖST

NÄR HÖSTEN kommer känns det som nyår. Det är förmodligen skoltiden som fortfarande spökar. Ny skolväska, nya pennor och skrivböcker har bytts mot nya projekt, nya planer och nya mål. Och här har vi då ett nytt nummer av Kulturvärden.

Temat är denna gång kyrkor, närmare bestämt en presentation av de nio medeltidskyrkor som Statens fastighetsverk har tagit över från Riksantikvarieämbetet. Vi passar på att avsluta det med en kortversion av ”Tro och religion genom tiderna” – en av de sex kulturarvsberättelser som ingår i Kulturfastighetsutredningen från 2009. De berättelserna skapades för att sätta sfv:s fastigheter i ett sammanhang. Vill du läsa de långa versionerna så finns de på vår hemsida sfv.se.

Vi gör också ett besök på Lovön som blev naturreservat så sent som 2014 och invigdes i våras. Med sina naturstigar, orörda stränder och vackra ängar är det en oas alldeles intill storstaden. En ny hyresgäst hälsar vi också på hos – det nya leksaksmuseet i Bergrummet på Skeppsholmen. Och mycket mer naturligtvis.

Så trevlig läsning!

MIA FERNLUND
chefredaktör

Kulturmiljömål under lupp

FOTO PETRUS IGGSTRÖM

Regeringen har gett tio myndigheter i uppdrag att utarbeta vägledande strategier för arbete med kulturmiljöfrågor. Karin Gold Cox, kulturmiljöchef inom SFV, vad är målet med detta arbete?

– Ett mer samlat och strategiskt förhållningssätt till hur respektive myndighets verksamheter påverkar kulturmiljöarbetet och hur vårt arbete bidrar till de nationella kulturmiljömålen så att vi tillvaratar den potential som kulturmiljön utgör i ett hållbart samhälle.

Och vilka är de nationella kulturmiljömålen?

• Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.

- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser samt
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas tillvara i samhällsutvecklingen.

Vad hoppas du att det här ska leda till för SFV:s del?

– Det är bra att vi förtydligar både för oss själva och externt vilka aspekter i kulturmiljöarbetet som är viktiga för oss och de fastigheter som vi förvaltar. Det underlättar förhoppningsvis i framtida prioriteringssituationer. Det kommer också bli tydligare för oss hur vi påverkar kulturmiljöarbetet i Sverige.

MIA FERNLUND

KULTURVÄRDEN NUMMER 3, 2017

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. sfv:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med nio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Hanna Lindstedt-Hallsten
Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Intellecta Corporate

Redaktör Johan Wickström

Art Director Sara Bidö

Korrektur Helena Walldow

Texter Åsa Carlberg, Olle

Nylind, Thorsten Sandberg,

Elisabet Lorenz Werner,

Johan Wickström, Sofia

Wiegeg

Foto Lina Åriksson, Roger

Arleryd, Beatriz Bandeira,

Urban Björstadius, Melker

Dahlstrand, Ulrika Furås

Flodin, Jeanette Hägglund,
Urban Jörén, Bert Leanders-

son, Jan Naumburg, Olle

Nylind, Mats Sandström,

Frida Sjögren, Barbro Thörn,

Hermine Werner

Illustration Maria Kask

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget

Bänkdörr i Trönö gamla kyrka

Foto: SFV/Per-Anders

Johansson

Kontakta oss

Kundservice www.kulturvarden.prenservice.se eller 0770-457 152

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 10316 Stockholm

FOTO ROGER ARLEBYD

6

**LJUSPUNKT
FÖR SJÖFARARE**
Närs fyr har blinkat
sedan 1872

FOTO URBAN JÖRÉN

8

**LEKFULLT
I BERGRUMMET**
40 000 leksaker
har bytt hem

FOTO SEV/OLLE NYLIND

16

**PARADiset
PÅ JORDEN**
När kyrkan
formade Sverige

FOTO MELKER DAHLSTRAND

32

**VANDRINGAR
MED FORNMINNEN**
Upplev naturreservatet Lovö

BILDEN 5
Restaurering ger
värdig entré

HEMLIGA RUM 13
Boka in National-
museum 28 oktober

ANEKDOTEN 14
Drottningen som tog
plats i svaröstolen

UR ARKIVET 30
Bankohuset – ett
värdefullt kontor

KRÖNIKA 39
Skogsbrukets roll
i kulturarvet

MÅLNING STEFAN PEUZANSKIS

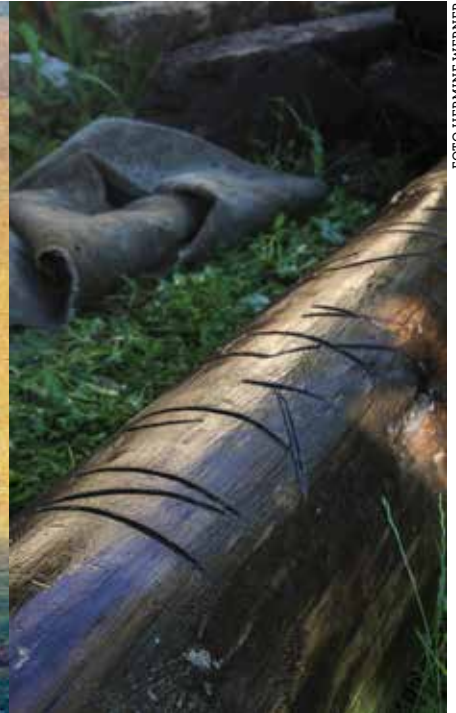

FOTO HERMINE WERNER

Vrakfynd kan vara Gustav II Adolfs flaggskepp

ETT STORT ANTAL VRAKDELAR i trä, liksom spik och bruksföremål. Det var några av de fynd som påträffades när Statens fastighetsverk påbörjade renoveringen av Skeppsholmens kajer i våras.

Nu har vrakdelarna med stor sannolikhet identifierats som Scepter, ett av Gustav II Adolfs flaggskepp, byggt 1615. Scepter har en lång historia som delvis finns dokumenterad i skriftliga källor och handlar om olika sjötåg, strider och

grundstötningar. Bland annat finns beskrivet hur kungen själv seglade med skeppet flera gånger

– Vraket och historien var för sig får inte samma tyngd som när vi kan koppla ihop dem, nu blir det som en sorts magi, säger Jim Hansson, marinarkeolog på Sjöhistoriska museet.

Det fortsatta schaktningsarbetet vid kajerna övervakas nu av marinarkeologer. Kajrenoveringen lär därför troligen bli försenad på grund av de nya fynden.

FOTO ULRIKA FURÅS FLODIN

FOTO URBAN BJÖRSTADIUS/ SVERIGES RADIO

FOTO SFV

KRUBBAN BLIR ÄNNU GRÖNARE

KVARTERET KRUBBAN, ett av Stockholms mest intressanta historiska kvarter, ska bli grönare. Statens fastighetsverk, som 2013 anlade en trädgård med rötter i 1700-talet, fortsätter nu att utöka parkytorna med nya gräsytor, träd och sittplatser. Här blir det också en lekplats med historiskt tema. I trädgårdens mittaxel, framför Malmgården, har SFV planer på att anlägga ett orangeri med växtförsäljning och café.

ULLA TAR MED OSS PÅ HUSESYN

UNDER SOMMAREN har P1 haft en lysande programserie för alla som vill veta mer om byggnadsvård. I programmet Husesyn har Ulla Skoog tagit oss med till varsamt renoverade sekelskifteshus och andra spännande och annorlunda byggnadsmiljöer tillsammans med bebyggelseantikvarien Stephan Fickler. Du kan själv lyssna på programmen på webben, sr.se, eller som pod.

SKOGSSTRATEGI MED BALANS

STATENS FASTIGHETSVERK (SFV) är Sveriges största markförvaltare, med 6,5 miljoner hektar skogsmark. Merparten av marken ligger i nordvästra Sverige.

Under sommaren har SFV sjösatt en ny skogsstrategi där fokus är att hitta balansen mellan bland annat naturvård, klimatnytta och ekonomi.

Läs mer om strategin i krönikan på sid 39.

Upplysta studenter

DISKRETA LED-LAMPOR på bänkinredningen och trappmattor i kontrasterande färger. Den halvcirkelformade aulan i Universitetshuset i Uppsala har fått tydliga förbättringar i tillgänglighet efter det omfattande restaureringsarbetet som pågått sedan början av 2016.

Även de magnifika ljuskronorna har restaurerats och putsats upp för att fortsatt sprida ljus över universitetets traditionella akademiska högtider, kongresser och fina musikuppträdanden.

Den stora fasadrestaureringen fortgår ett litet tag till men invändigt är det ett väl omhändertaget och uppdaterat Universitetshus som tagit emot höstterminens studenter.

Målet med restaureringen har varit att göra Universitetshuset tillgängligt och att kunna erbjuda en modern undervisningsmiljö med värdig entré, bra ventilation, utmärkt akustik och fullt modern teknik.

UTSIKT: NÄRS FYR

Blinkningar mot historien

AUGUSTIKVÄLLENS SKEN lägger sig stilla över Näs fyrplats på sydöstra Gotland. Här på Närsholmen har det röd-vita fyrtornet lyst upp för sjöfarare alltsedan 1872. Då flyttade den första fyrvaktaren in i fyrens boningshus, som idag förvaltas av Statens fastighetsverk.

Bakgrunden var den snabbt växande handeln som ställde krav på säkra transporter. På 1850-talet förliste ett 50-tal skepp utanför de gotländska kusterna, vilket var en avledningarna till att fyrbyggena kom igång. Under andra halvan av 1800-talet byggdes nio fyrar på ön.

Näs fyrplats är en ovanligt välbevarad 1800-talsmiljö. Men det besökaren först märker är kanske platsens särregna karaktär. Det är en karg och savannliknande natur med låga enbuskar, en och annan sned tall och vidsträckta

gräsängar som utgjort betesmark under århundraden. Bedövande vackert.

Kanske var det denna lite mystiska natur som gjorde att den ryske kultregissören Andrej Tarkovskij valde att spela in sin sista film, *Offret*, på just denna plats för drygt 30 år sedan.

Närsholmen är också ett mecka för fåglar. Här häckar ett drygt 40-tal arter – från storspovar till vitkindade gäss. Vissa delar av området får därför inte beträdas under häckningstiden, mellan den 15 mars och den 15 juli.

1961 automatiserades fyren med elljus. Efter 90 år av fyrvaktande gick en epok till ända. Men fyren blinkar vidare.

JOHAN WICKSTRÖM

KÄLLA: "Närsholmens fyrplats", Fortifikationsverket samt sfo.se

BERGTTAGEN

Vad skulle de 800 år gamla dockorna berätta om de kunde tala? Och syns det inte bitmärken i morrhåren på nallen från Drottningholm? Hos Statens fastighetsverks nya hyresgäst i Bergrummet – Tidö Collection of Toys and Comics – väcks en fråga för varje föremål.

TEXT *Sofia Wieveg* FOTO *Urban Jörén*

Startskottet går vid en rymdraket av plast. En boll sätts i rörelse för en vindlande, symbolisk resa genom tid och rum. När besökarna kliver in i utställningen följer bollen med i en tunnel av metall som löper längs stenväggen. Bollen bär en egen historia. Dels tros bollen vara människans allra första leksak, dels hittades just denna boll nyligen i murstocken vid de privata delarna av Stockholms slott, materialet guttaperka vittnar om att den

legat där sedan 1800-talet. Var det lille Oscar II som inte kunde låta bli att sikta på skorstenen?

Vi befinner oss i bergrummet på Skeppsholmen i Stockholm. Från andra världskriget till 1970-talet huserade här försvaret, men efter att stridsledningcentralen och torpedverkstaden flyttade ut har bergrummet använts för Världskulturmuseernas temporära utställningar. I september 2017 flyttar en ny, permanent gäst in: Bergrummet – Tidö Collection of Toys and Comics, norra Europas största leksaksamling. Bilar, tågbanor, dockor, tennsoldater

Lasse Fredriksson lägger sista handen vid leksaksbilarna. Montern är byggd av en gammal Volvo Amazon.

SKEPPSHOLMENS BERGRUM

Tunnlarna i berget under Skeppsholmen i Stockholm byggdes av försvaret under andra världskriget. I händelse av krig skulle flottan flytta ner i berget och här väntade en stridsledningscentral, logement, matsal, sjukstuga med mera. I bergrummet övades militären inför eventuella fiendeattacker och ända fram till 1960-talet var tunnlar en bas för flottan. På 1960- och 70-talen var ledningarna för ett sjöbevakningskompani samt en minröjningsflottilj baserade i berget och delar av kustflottans hemliga arkiv och sjökort förvarades här. På senare år har bergrummet använts som förråd, för filminspelningar samt tillfälliga utställningar av Världskulturmuseerna. Bergrummet förvaltas idag av Statens fastighetsverk.

***Fantomens tron tar form.
Museets andra del är vigd
åt seriernas värld.***

Dockan med flera ansikten lanserades vid förra sekelskiftet, men blev aldrig någon succé då många barn blev rädda för den.

Sluttande golv och inga räta vinklar, berggrummet innebär unika förutsättningar.

»Tanken är att föremålen ska väcka tankar om allt som människan producerar och uppfinner, om material, maskiner och masskonsumtion.«

och gosedjur – över 40 000 föremål flyttar från Tidö slott utanför Västerås till berggrummet.

– Vi har packat föremål i ett år, säger projektkoordinator Jennie Andersson Wränge bland byggdamm och kartonger. Premiärnerverna går att ta på, museet öppnar om bara ett par veckor.

SAMLANDET SKA EN gång ha börjat genom ett stort bilintresse hos Carl-David von Schinkel som växte upp på Tidö slott. Med tiden utökades samlingen med föremål från hela världen och 1974 kunde Carl XVI Gustaf inviga Tidös leksaks-museum, öppet för allmänheten. Verksamheten blev en naturlig del av uppväxten för barnen på slottet och intresset gick i arv till sonen David von Schinkel.

– Samlingen var ganska komplett fram till 1950-60-tal, sedan har David utvecklat och moderniserat den med tecknade serier och modernare leksaker, säger Jennie Andersson Wränge.

Scenograf Caroline Romare och arkitekt Louise Robinson.

Hur skulle samlingen nå fler besökare? Först gick flytten till stenstallet bredvid Tidö slott, 2010. Redan då satte David von Schinkel samman ett team av kreatörer som tillsammans skapade en större museiupplevelse kring föremålen. Arkitekt, scenograf, kompositör, formgivare, skulptör, tekniker, snickare, smeder, dekormålare, attributmakare – när David von Schinkel upptäckte möjligheten att skapa något i berggrummet på Skeppsholmen engagerade han samma team med scenograf Caroline Romare i spetsen.

– Det här är ett projekt som egentligen tar fem år att färdigställa, men tack vare genrepet under flytten på Tidö har vi kunnat göra det på under ett år, säger Caroline Romare.

En mötesplats för generationer med gäster från hela världen är målet. Från barn till leksaksnördar i alla åldrar, hos Tidö Collection of Toys and Comics ska alla hitta något intressant. Tillsammans berättar föremålen om leksakshistoria och proveniens. Här finns kungliga leksaker från vardagsrummet på Drottningholm och Barbies omtvistade föregångare pinuppan Bild Lilli. Äldst är de sydamerikanska gravfyndsdockorna som kan vara så gamla som 1000-tal, presenterade sida vid sida med 1800-talets pussmunddockor och 2000-talets ”acetone bratz”.

– Tanken är att föremålen ska väcka tankar om allt som människan producerar och uppfinner, om material,

Detalj för detalj trädde "norska teatern" fram. De otaliga Allersklippen är noggrant sammanfogade av en motståndsmän som satt fängslad under norska ockupationen.

maskiner och masskonsumtion. En tom monterytta ska väcka frågor om vad som kommer sedan, säger Caroline Romare.

Bergrummet som lokal innebär unika utmaningar, berättar arkitekt Louise Robinson. Råta vinklar saknas och golven sluttar för att militären skulle kunna rulla torpeder ut ur bergrummet.

– Hur skulle vi ställa ut så många små föremål i dessa stora rum? Vi blev tvungna att försöka spränga rummets gränser och då hittade vi också grundidén, att utgå från geometriska former som skapar associationer till klossen, bollen och andra former. Vi började med att bygga modeller och tejpa upp former i rummet för att röra oss i det. Vi har provkrupit allt, säger Louise Robinson.

Besökaren möts av färgglada kuber, klot och ellipsformade montrar, som går att kliva och kika in i på olika sätt. Tittgluggar bjuder på oväntade aha-upplevelser. Vissa av montrarna ser ut att vara insprängda i bergväggen. Upplevelsen blir fysisk och lekfull.

– Varje monterkropp ska vara som en

Tidö Collection of Toys and Comics

Efter sex decennier på Tidö slott har norra Europas största leksakssamling flyttat till Statens fastighetsverks lokaler i bergrummet på Skeppsholmen i Stockholm. Tidö Collection of Toys and Comics omfattar över 40 000 föremål från hela världen. 2 500 kvadratmeter av bergrummet används för det nya leksaksmuseet som invigdes den 2 september 2017.

egen föreställning. Samtidigt har vi i teamet jobbat med den estetiska harmonin i helheten. Den måste finnas, annars kan man lätt kvävas av 40 000 föremål, säger Caroline Romare.

Allt är platsbyggt med varsam hand och integrerat i bergrummet.

– För att bevara bergrummets militärhistoria har vi sparat detaljer som rälsen i golvet och konsolerna från minverkstaden, säger Louise Robinson och visar de betongkonsoler som bär väggfasta glasmontrar.

KARL-ALFRED, TINTIN OCH Kalle Anka med tusentals vänner väntar i museets andra del: de tecknade seriernas värld. Utöver att visa klassiker vill museet uppmuntra samtida seriekonst genom kurser, stipendier och tillfälliga utställningar. För trots sina dryga 40 000 föremål är Tidö Collection of Toys and Comics inte komplett. Den ska ständigt utvecklas i en levande miljö. En oväntad detalj är att bergrummet oavsett verksamhet måste följa sitt salutservitut. Vid kungliga namnsdagar samt prins- och prinsessfödselar får museets besökare helt enkelt stå ut med att militärer marscherar in. Från ett hemligt rum skjuter de salut över Stockholm. *

UNIK CHANS ATT SE NATIONALMUSEUM 28 OKTOBER

UNDER DRYGT tre år har Statens fastighetsverk arbetat med renoveringen av Nationalmuseum i Stockholm. Innan vi lämnar över nycklarna till vår hyresgäst bjuder vi på en förhandstitt av ett modernt, ljusst och publikvänligt Nationalmuseum. **Den 28 oktober hälsas du varmt välkommen till Hemliga rum special!**

– För drygt tre år sedan arrangerade vi Hemliga rum special för att berätta om den stora och komplexa uppgift som då låg framför oss. Gensvaret från besökarna var så positivt att vi lovade att bjuda tillbaka då renoveringen var klar. Nu är arbetet nästan färdigt och det är dags för oss att infria vårt löfte, säger Hanna Lindstedt-Hallsten, kommunikationschef på Statens fastighetsverk.

UNDER DAGEN kommer du få chansen att vandra genom museibygnadens salar och uppleva nya färgstarka rum, det fina ljuset och utsikten. Våra experter, projektledare, byggare och arkitekter finns på plats för att bland annat berätta hur de lyckats gömma tusentals meter ventilationsrör och nya installationer i väggar, tak och golv.

– Under renoveringen har byggnaden varit stängd för besök. Därför har vi sett till att man kunnat följa projektet på vår webbplats och i sociala medier. Men inget går förstås upp mot att själv få uppleva byggnaden, säger Hanna Lindstedt-Hallsten.

Den 28 oktober är även museets personal på plats för att berätta om deras planer och vad du kommer att möta när Nationalmuseum öppnar igen om drygt ett år.

Hemliga rum special på Nationalmuseum i Stockholm genomförs den 28 oktober kl 10.00-16.00. Inträdet är gratis och det krävs ingen föranmälan.

Läs mer på sfv.se

Svarven var ett naturligt inslag i 1700-talets hovliv. Kung Adolf Fredrik sägs ofta ha suttit i sin svarvstol. Men troligen var hans maka Lovisa Ulrika betydligt vassare på det exklusiva hantverket.

TEXT *Thorsten Sandberg* ILLUSTRATION *Maria Kask*

Anekdoten: Den välsvarvande drottningen

LOVISA ULRIKA, kung Adolf Fredriks maka, var en mångsidigt begåvad kvinna, överlägsen maken i bildning och beläsenhet. Kanske var hon också hans överman i konsten att svarva.

”Drottning Lovisa Ulrica har Svarvat denna dosa år 1758”, lyder inskriptionen på locket till en dosa av sköldpadd. Dosan är innefattad i guldsmede. Ytterligare ett signerat objekt från hennes svarvstol finns bevarat, en pokal av elfenben. Inget svarvat objekt kan knytas till Adolf Fredrik.

När man hör namnet Adolf Fredrik tänker man genast på två saker: semlor, som ingick i hans sista måltid, och att han jämt och ständigt satt vid sin svarvstol. Traditionen om kungens svarvande tog fart under 1800-talet, både i historiska romaner och i den mer faktrainriktade litteraturen.

Författaren Zacharias Topelius och historikern Anders

Fryxell har förmedlat bilden av Adolf Fredrik som den svarvande monarken. Men de har båda utgått från samma källa, dessutom en spröd sådan. Nämligen kammarherren greve Adolf Ludvig Hamiltons ”Anekdoter till svenska historien under Gustav III:s regering”. Här skildrade Hamilton det kungliga vardagslivet på Kina slott och noterade att ”konungen svarfvade, drottningen afhörde sin lektor och kronprinsen ritade i samma rum”. Hamilton berättade också att hans far fått en trädosa av kungen som denne själv svarvat.

SENTIDA HISTORIKER har ifrågasatt trovärdigheten i grevens anekdoter. Torgny Höjer skrev 1946 i en biografisk artikel om Hamilton att ”hans anekdoter anses i allmänhet för opålitliga”.

Hursomhelst, hantverket svarvning utövades inom den

kungliga familjen och man hade tre verkstäder att välja mellan. De fanns på Ulriksdals slott, Stockholms slott och vid Kina slott intill Drottningholm.

Den kungliga svarvarverkstaden vid Kina slott inreddes i en paviljong som stod klar 1760. Dit flyttade man utrustningen som tidigare stått på Drottningholm. I bouppteckningen efter Adolf Fredrik – som avled 1771 – fanns två svarvar upptagna under rubriken ”vid China och Kanton”. Det var en svarv för större objekt och en så kallad passigsvärv som användes till finare arbeten.

För att täcka skulder i boet gick större delen av kungens lösöre på auktion eller såldes.

Den svarvande skalden greve Johan Gabriel Oxenstierna köpte en av svarvarna som ett komplement till den svarvstol han skaffat några år tidigare. Priset Oxenstierna betalade för den kungliga svarven var 3 000 riksdaler kopparmynt – en smärre förmögenhet i dagens penningvärde.

AV DETTA FÖRSTÅR man att svarvning en gång i tiden var ett nöje bara kungligheter och eliten hade råd att syssla med. Men att Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika ägnade sig åt svarvkonsten hade inte bara att göra med ekonomiska resurser. Här fanns också en tradition.

Kungen och drottningen var båda födda och uppvuxna i tyska furstendömen där svarvning var ett naturligt inslag i hovlivet. Rötterna till denna tradition kan spåras till slutet av 1400-talet. En portalfigur på svarvandets område under denna tid var den tysk-romerske kejsaren Maximilian I.

»Svarvning var ett nöje bara kungligheter och eliten hade råd att syssla med.«

Ryske tsaren Peter den store var också en hängiven svarvare. Hans skapelser vid svarvstolen ansågs hålla lika hög kvalitet som yrkessvarvarnas alster. Peters antagonist Karl XII äntrade svarvstolen redan som barn och förfärdigade en dosa vid sju års ålder, 1689.

Kung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika en generation senare förmedlade med blandat resultat svarvningsskulturen till sina söner. I deras uppfostran ingick undervisning i hantverket. Kronprins Gustaf (III) hade som vuxen inget intresse av svarvning. Prins Fredrik Adolf ägde en passigsvärv.

VID ETT TILLFÄLLE hade prinsen skickat svarven till hovmannen Aron Gustaf Silfwersparre för service. Denne påminde Fredrik Adolf vid flera tillfällen om att hämta svarven. Men förgäves.

Prinsens slutkläm var denna – en replik som också skulle kunna stå som bortre parentes för den kungliga svarvartraditionen i Sverige:

”Silfwersparre, jag förstår aldeles intet att nyttja min Passie Svarfstol. Hos mig är den således en onyttig meuble, men Ni kan roa Er med honom, derföre skänker jag Er honom, var god och behåll honom.”*

KÄLLOR: Peter Stenberg, *”En kunglig svarvare”*, i boken *”Kina slott på Drottningholm”* (1972); Peter Stenberg, *”En kunglig svarv i Livrustkammaren”*, ur publikationen *Livrustkammaren XIII:1-2* (1973).

BEVARE OSS

I alla tider har vi människor haft en önskan att söka svaren på meningen och målet med livet. Och spåren finns kvar i vår kulturmiljö på många olika plan.

TEXT Olle Nylind FOTO Olle Nylind, Beatriz Bandeira

VÄL

Trönö gamla kyrka är som helhetsmiljö en av de bäst bevarade senmedeltida kyrkoanläggningarna i Sverige.

NIO ORÖRDA KYRKOSKATTER

De övergavs och avhelgades, men finns kvar som viktiga delar av vårt byggda kulturarv. De nio medeltida kyrkorna som vårdas av Statens fastighetsverk berättar om hur det kristna Sverige tog form från tidig medeltid och framåt.

IDädesjö några mil utanför Växjö ligger en liten kyrka med flagnande puts på väggarna, ett enkelt sadeltak och sparsam dekormålning kring de små fönstren. Inuti kyrkan finns ett rum med stengolv och lösa träbänkar uppställda i glesa i rader. I övrigt finns inte mycket till inredning. Är det något märkvärdigt med detta?

Ja, definitivt. Kyrkan är en av landets bäst bevarade medeltidskyrkor och innehåller ett unikt trätak. Dädesjö är en av de nio kyrkor som Statens fastighetsverk tagit över från Riksantikvarieämbetet i syfte att bevara och förvalta de särpräglade kulturbyggnaderna. Tillsammans ger de oumbärliga pusselbitar till det kristna Sveriges framväxt från tidig medeltid och framåt.

UNDER DEN SVENSKA medeltiden – mitten av 1000-talet och fram till reformationen på 1520-talet – uppfördes omkring 2 500 kyrkor. De flesta av dessa byggdes i sten och finns ännu kvar. Byggnadstekniken som användes utgick fram till mitten av 1200-talet ifrån nyvunnen kunskap om valvslagning med rundbågiga valv, i kombination med släta och kraftiga murverk av sten, så kallad romansk arkitektur. Glas var dyrt och kunde endast tillverkas i små dimensioner, vilket innebar att de tidigmedeltida kyrkorumen var sparsamt belysta med dagsljus från några få små och högt placerade fönster med rundbågig form. Fönstren har i de allra flesta fall förstörats, främst under 1700-talet då det även blev vanligt att slänga ut skulpturer och måla över medeltida kalkmålningar.

Från och med 1200-talet förekommer tegel som byggnads-material och under detta århundrade övergick man till att

anamma gotikens stilideal och det konstruktivt mer flexibla spetsbågsvalvet. Byggnadssättet bidrog till en större reslighet, slankare väggkonstruktioner samt högre och större fönster.

Stenmaterialet till de mindre sockenkyrkorna hämtades från närområdet och bearbetades på plats. Stenhuggarna använde olika typer av mejslar, hackor och pikar samt lod, vinkelhakar och mätinstrument. Upp till manshöjd murades konstruktionen från marken och högre upp sparades upplag i murverket för utstickande bjälkar på vilka man lade plankor att stå på. Dessa så kallade bomhål finns ofta kvar i murverken och har inte alltid murats igen. För att hantera stenblocken användes bärar och skottkärror samt kranar med block och talja. Byggnadsarbetet utfördes av traktens befolkning, där var och en förväntades bidra efter förmåga.

BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN i Sverige innebar med tiden att medeltidskyrkorna blev för små. Deras utformning passade inte heller den lutherska läran med sina mörka interiörer och helgonbilder. Många kyrkor byggdes därför om eller övergavs för nybyggda större kyrkor. Flertalet av de kyrkor som idag förvaltas av SFV just gick detta öde tillmötes. De avhelgades, övergavs och lämnades därefter åt sitt öde. Ödeläggelsen medförde skador men också att kyrkorna undgick det förändringstryck som påverkade många andra medeltidskyrkor. Då staten trädde in som ägare genomfördes nödvändiga reparationer och sedan detta blivit gjort framstår flera av byggnaderna som mer välbevarade än många av sina samtida motsvarigheter. I själva verket visar sig dessa byggnader vara några av de mest intressanta medeltida byggnadsverk som finns kvar i Sverige i dag. *

BEVARAS ÅT EFTERVÄRLDEN

De nio kyrkorna köptes in eller skänktes till staten var och en för sig, de flesta under förra delen av 1900-talet. Syftet har varit att bevara dessa ålderdomliga byggnader för eftervärlden. Idag fungerar kyrkorna som sevärdheter och besöksobjekt men även som komplement till sina yngre

systerkyrkor vid till exempel bröllop och dop. Eftersom det kulturhistoriska värdet är mycket högt är användningen dock begränsad. Sedan 2015 förvaltas kyrkorna av Statens fastighetsverk som då tog över ansvaret från Riksantikvarieämbetet.

1 I Enångers gamla kyrka, mellan Söderhamn och Hudiksvall, finns valv med kalkmålningar från 1400-talet som aldrig varit övermålade.

3 Arnö kyrka i Uppland är uppförd som gårdskyrka och ligger på en mälärö söder om Enköping. Kyrkan har byggts om och byggts till i omgångar sedan 1200-talet.

2 Trönö gamla kyrka ligger i Långsjö norr om Söderhamn. Unik kyrkomiljö från tidigt 1500-tal bevarad som en helhet.

5 Brunneby kyrka, väster om Borensberg i Östergötland, uppfördes som gårdskyrka och har en av landets finaste kyrkspiror.

7 Dädesjö gamla kyrka, utanför Växjö, är ett av få kvarvarande medeltida kyrkorum och har det enda medeltida trätakets bevarade måleri.

4 Risinge gamla kyrka, utanför Finspång i Östergötland, har medeltida smidesdekor och 1400-talsvalv med kalkmålningar som aldrig varit övermålade.

6 Suntaks gamla kyrka, sydväst om Tidaholm, är en välbevarad romansk absidkyrka från äldre medeltid.

8 Källa gamla kyrka på Öland är ett tydligt exempel på en medeltidskyrka med flera funktioner, både sakrala och profana.

9 Araslövs gamla kyrka, utanför Kristianstad, är en gårdskyrka som har gått i arv i 700 år.

Långhusets östra vägg i Dädesjö gamla kyrka, med sidoaltare, triumfbåge och framtagna kalkmålningar från 1200-talet.

DÄDESJÖ GAMLA KYRKA

Kliv in i 1200-talets värld

Ett kyrkorum med sittbänkar av sten längs långsidorna och trätak med orörda målningar. Att besöka Dädesjö kyrka är som att kliva rakt in i medeltidens värld.

Invändigt har så gott som alla svenska kyrkor från äldre medeltid en gång sett ut ungefär som Dädesjö gamla kyrka, med plant trätak, bänkar utmed långsidorna och en smal öppning, triumfbåge, med sidoaltare mellan koret och långhuset. Från senmedeltiden och framåt förändrades kyrkorummen successivt: de gamla trätaken ersattes med valv, vapenhus och sakristior byggdes till, fönstren förstörades och kalkmålningarna på väggarna målades över.

Utvecklingen innebar att de tidigare öppna och lite ödsliga långhusen, där kyrkobesökarna stod upp eller satt på sidobänkarna, successivt byggdes bort. Interiören i Dädesjö gamla kyrka är dock kvar i det skick som troligen var allmänt rådande på 1100- och 1200-talen, och som hör till den tid då Sverige var katolskt.

MEN KYRKAN HAR haft en brokig historia. En gång i tiden var den nära att rivras. Vid mitten av 1700-talet konstaterade

Det omkring 750 år gamla måleriet på trätaget består idag främst av avtryck. Färgskikten har vittrat bort och nu återstår endast den färg som sugits in i virket då taket bemålades. Den svarta konturteckningen har retuscherats i senare tid.

den dåvarande kyrkoherden, Jonas Aspelin, att kyrkan var "mörk, trång och bofällig" och behövde byggas om. Eftersom befolkningsökningen var stor beslöt man sig så småningom för att bygga en ny kyrka istället. Planeringen påbörjades på 1770-talet, men på grund av svåra tider dröjde det till 1793 innan byggnadsarbetet kunde starta. En av de första åtgärder som vidtogs var att koret och absiden på den gamla kyrkan revs eftersom byggnaden innehöll användbart byggnadsmaterial. Snart beslutade man emellertid att kyrkan istället skulle användas som sockenmagasin och rivningsarbetet avbröts. Det då redan mycket ålderdomliga långhuset fick därmed stå kvar.

ETT NYTT BJÄLKLAG uppfördes för magasinering av spannmål och på det gamla kyrkgolvet förvarades sannolikt diverse jordbruksredskap. Användningen som sockenmagasin fortgick under hela 1800-talet innan lundaprofessorn Ewert Wrangel fick syn på kyrkans välbevarade interiör 1905. Två år senare förvärvades byggnaden av staten för 3 500 kronor och efter

beslut av Kungl. Maj:t avsattes ytterligare 500 kronor för att täcka nödvändiga reparationer.

Innertaket i Dädesjö gamla kyrkas långhus består av handhvlade plank med inlägg av snidade repstavar i ett ruttmönster. Varje ruta är dekorerad med målningar som bland annat visar scener från Jesu födelse. En signering återfinns i triumfbågen där namnet Sighmunder står skrivet. Signeringen är utförd i runskrift vilket är talande för byggnadens ålder – detta kyrkorum är gammalt, mycket gammalt.

TROTS SIN ÅLDER och unicitet fanns taket inte där när kyrkan var nybyggd. Kyrkans takstol är nämligen äldre än trätaget och dekorerad med sniderier vilket tyder på att kyrkorummet ursprungligen haft öppen takstol.

Ytterst få medeltida trätak finns kvar idag och taket i Dädesjö är det enda som ännu har kvar sina medeltida målningar. Det gör detta trätak unikt. Man måste åka långt utanför Sverige för att finna en motsvarighet, närmare bestämt till Zillis i sydöstra Schweiz där ett liknande tak finns att beskåda. *

Målning i långhusvalvet som visar helgonet S:ta Dorotea med blomsterkorg. S:ta Dorotea är skyddshelgon för brudar, blomsterodlare och trädgårds-mästare.

ENÅNGERS GAMLA KYRKA

Orörda takmålningar ger ovanlig lyster

DEN GAMLA KYRKAN i Enånger är idag en av få bevarade 1400-talskyrkor som uppförts i ett stycke, med långhus, kor, vapenhus och sakristia från en och samma utbyggnadsperiod. Även takvalven och deras vackra kalkmålningar är från samma tid. De är utförda av en målarmästare som genom stilutförandet med främst ornamentala målningar kopplats till den så kallade Tierpskolan och målarmästaren Johannes

Iwan. De medeltida takmålningarna tillhör de ytterst få i landet som aldrig varit övermålade. Därför framstår de med särskild lyster och skärpa.

Enångers gamla kyrka är troligen den tredje byggnaden på platsen, föregången av en träkyrka och en mindre stenkyrka. Kyrkogården, som alltså torde vara äldre än själva kyrkan, inhägnades tidigare av en stenmur med bräddtak, av samma typ som ännu finns kvar i Trönö och

Risinge. Vapenhuset revs på 1800-talet men rester av detta framträder i murverket på södra fasaden och genom grundstenar som sticker upp ur marken.

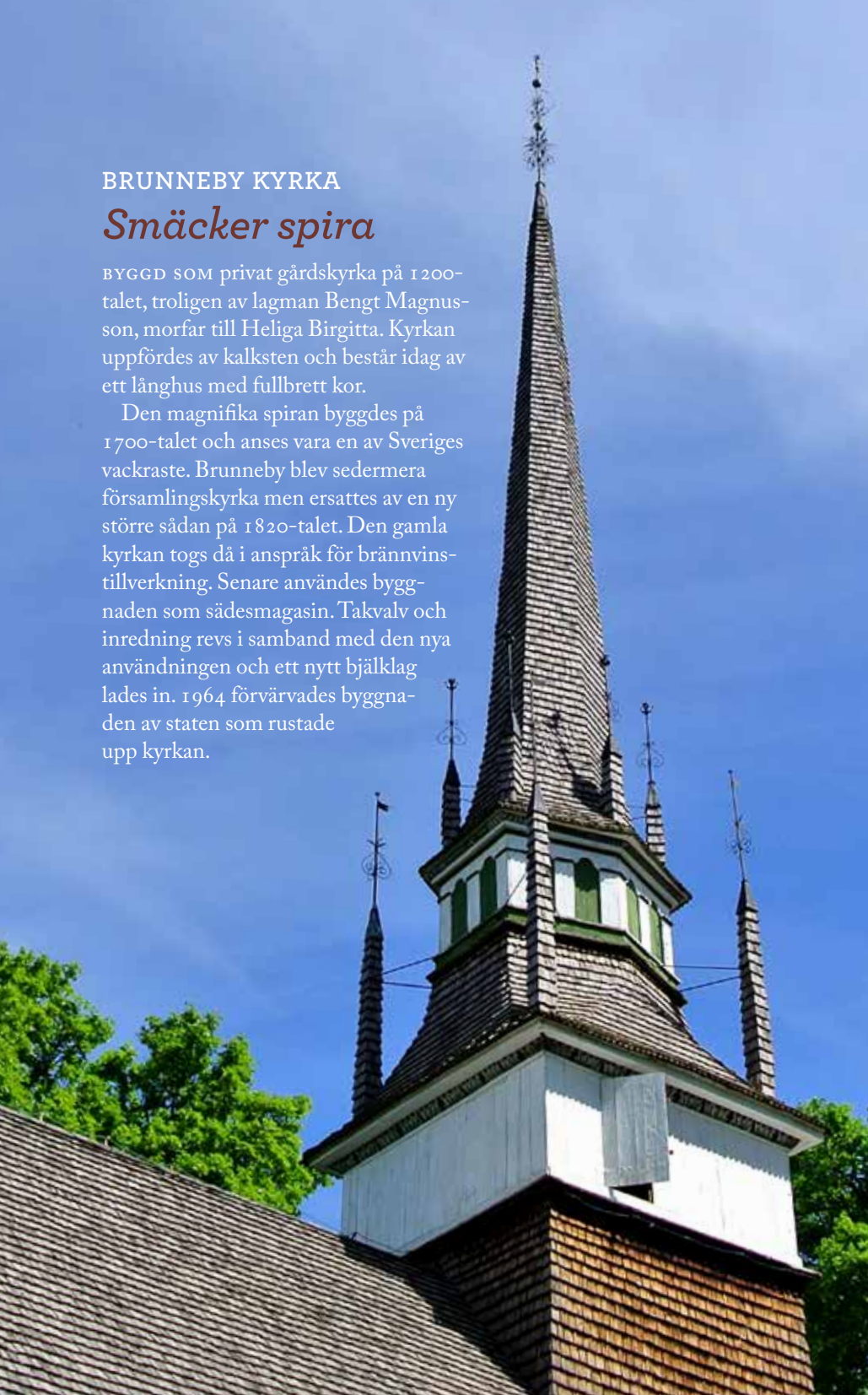
Då Enångers gamla kyrka övergavs för en ny på mitten av 1800-talet inreddes ett museum för kyrklig konst i byggnaden. Museiverksamheten pågick i närmare 100 år innan kyrkan återinvigdes som gudstjänstlokal 1952.

BRUNNEBY KYRKA

Smäcker spira

BYGGD SOM privat gårdskyrka på 1200-talet, troligen av lagman Bengt Magnusson, morfar till Heliga Birgitta. Kyrkan uppfördes av kalksten och består idag av ett långhus med fullbrett kor.

Den magnifika spiran byggdes på 1700-talet och anses vara en av Sveriges vackraste. Brunneby blev sedermera församlingskyrka men ersattes av en ny större sådan på 1820-talet. Den gamla kyrkan togs då i anspråk för brännvinstillverkning. Senare användes byggnaden som sädesmagasin. Takvalv och inredning revs i samband med den nya användningen och ett nytt bjälklag lades in. 1964 förvärvades byggnaden av staten som rustade upp kyrkan.

ARASLÖVS GAMLA KYRKA

Gårdskyrkan som blev mejeri

DETTA ÄR DEN enda av de nio statligt ägda kyrkorna som ursprungligen uppfördes i tegel. Kyrkan byggdes troligen på 1200-talet som gårdskyrka vid Araslövs gård. Den har tillhört gården genom århundradena fram till 1950 då den skänktes till staten.

Långhusets stomme och koret är bevarade från 1200-talet liksom sydportalen med sin rikt beslagna dörr. Rester av tegelvalv i byggnadens inre kan vara samtida med den ursprungliga huskroppen. Inredningen förstördes i skånska kriget 1675–79 och kyrkan byggdes därefter om till magasin. Under 1800-talet användes den för mejeriverksamhet och som statarbostad.

ARNÖ KYRKA

Murverk från många sekel

DEN HÄR MEDELTIDA gårdskyrkan uppfördes av ägaren till Arnöbergs gård. Byggnaden karakteriseras av sina många utbyggnadsperioder som spänner över flera sekler. Den tros vara grundlagd på slutet av 1100-talet eller under 1200-talet och har sedan byggts ut mot öster och väster. Stommen innehåller murverk från äldre medeltid och framåt medan inredningen är från 1600- och 1700-talet.

Arnö kyrka har sedan 1920-talet varit föremål för byggnadsarkeologiska undersökningar och under senare tid har en mindre del av kyrkans kalkmålningar från 1600-talet tagits fram.

FOTO BARBRO THÖRN

KÄLLA GAMLA KYRKA

Kyrka med bröstvärn

KÄLLA GAMLA KYRKA är det mest intressanta exemplet på en öländsk kyrka med både profan och kyrklig funktion, det vill säga en kyrka och en försvarsborg i en och samma byggnad. Angripare från östersjöområdet härjade längs kusten under äldre medeltid och det är i detta sammanhang som Källa gamla kyrka fått sitt säregna utseende. Funktionen som försvarskyrka framgår av byggnadens ansenliga höjd och av det kraftiga bröstvärn som ännu ligger synligt från byggnadens insida.

Den nuvarande medeltidskyrkans stomme omfattar delar av en kastal av sten och har

troligen föregåtts av en stavkyrka av trä. Någon gång under 1200-talet ersattes träkyrkan med en stenkyrka och genom två större ombyggnader fick kyrkan sin nuvarande yttre form. Ett vapenhus tillkom på 1400-talet och 1760 tillbyggdes en sakristia mot öster.

Spår av tidigare takvalv framträder tydligt i interiören liksom avkapade golvbjälkar till en skytteväning i höjd med bröstvärnet.

Källa gamla kyrka övergavs 1888 sedan församlingen byggt en ny kyrka. Kyrkan skänktes till staten 1928.

Långhuset med triumfbåge och sidoaltare från 1100-talet i Sunnys gamla kyrka. Absiden i fonden har kvar sitt ursprungliga hjälmsvalv av sten.

SUNNYS GAMLA KYRKA

Den romanska arkitekturen lever kvar

PÅ HÅLL SER byggnaden ut som en underlig betongkonstruktion, men vid närmare betraktelse framträder ett skickligt utfört stenarbete av fint huggna kalk- och sandstensblock. Sunnys gamla kyrka från 1100-talet är en av Sveriges bäst bevarade romanska kyrkor. Exteriören är typisk för tidens stenkyrkor, med ett rektangulärt långhus, ett

smalare och lägre kor mot öster och vid korgaveln en rundad absid.

Ändrade synsätt på hur gudstjänsten skulle utövas medförde från och med 1200-talets mitt att koren breddades och höjdes på många kyrkor, men så icke i Sunnys. Här finns både absiden och koret kvar liksom en smal triumfbåge med sidoaltare. Takstolen är medeltida och har

ursprungligen varit öppen mot kyrkorummet. På väggarna återfinns rester av kalkmålningar från samma tid. Inredningen av trä är från 1600- och 1700-talen. Till de bevarade inventarierna hör en märklig möbel, troligen en biskopsbänk, med snidat varghuvud och runinskrift. Originalen förvaras på museum och i kyrkan står idag en replik.

FOTO SFV/PER NELANDER

TRÖNÖ GAMLA KYRKA

En unik helhetsmiljö

TRÖNÖ GAMLA KYRKA med sina oputsade stenfasader, takförsedda bogårdsmur och klockstapel är som helhetsmiljö en av de bäst bevarade senmedeltida kyrkoanläggningarna i Sverige. De äldsta delarna av kyrkobyggnaden är från 1100-talet och i det oputsade murverket kan senare utbyggnadsperioder studeras, bland annat en förlängning av långhuset och koret utförd på 1200-talets senare del och en omfattande breddning av hela kyrkan som troligen utfördes i början av 1500-talet.

Bogårdsmuren som är bruksmurad av tuktad gråsten och tegel följer den medeltida kyrkogårdens oregelbundna

ringform och den böljande marken runt den kulle där kyrkan står placerad. Muren är täckt med ett tak av tjärade bräder. Med kristendomen infördes gravskicket med begravning på ett inhägnat område i anslutning till en byggnad. Till en början byggdes inhägnaderna av timmer men sedermera uppfördes stenmurar som kunde hålla jorden på plats och samtidigt åtskilja kyrkogårdens vigda jord från den ovigda runtomkring.

Den karakteristiska klockstapeln i Trönö är troligen en av få i Sverige som bevarats från 1500-talet.

1913 skänktes Trönö gamla kyrka till staten av Trönö församling.

RISINGE GAMLA KYRKA

Medeltidskyrka med rikt smide

Sirlig smidesdekor och magnifika takmålningar. Risinge gamla kyrka bjuder på medeltida konstnärliga detaljer som överlevt både maktens påtryckningar och tidens tand.

Innanför porten i vapenhusets västra gavel sitter en plankdörr vars sirliga smidesdekor för tankarna till träsniderier på norska stavkyrkor med sina flätade band och gallerverk. Risinge gamla kyrka utanför Finspång grundlades någon gång mellan 1150 och 1225. Trakten var redan under tidig medeltid känd för sin järnhantering, och tillgången till järn och skickliga smeder ger sig tillkänna i byggnaden. Det smide som pryder sakristians innerdörr har likaså en mycket ålderdomlig prägel och är daterad till 1230-talet. Dekoren symboliserar livets träd med grenverk, bladornamentik och ormar. Dörrbladet är monterat på en större plankdörr som är samtida med sakristian, det vill säga från 1730-talet.

Det tydligaste och mest kända exemplet på Risinges smideskonst är annars den så kallade Risingedörren från 1495, som sitter i kyrkans ursprungliga huvudingång i södra fasaden. Under 1980-talet genomfördes en konservering och rekonstruktion av dörrens troligen ursprungliga färgsättning i klarrött med grön ram och dekor i form av grå och gula rosetter.

RISINGE GAMLA KYRKA är även vida känd för sina magnifika takmålningar. Valven i kyrkorummet slogs på 1400-talet och bemålades av en okänd konstnär som kommit att kallas Risingemästaren. Måleriet återger bildsviter med bibliska scener inramade av medaljonger, troligen med den så kallade Biblia pauperum,

de fattigas bibel, som förebild, som är en illustrerad sammanfattning av bibeln avsedd för lekmän. Måleriet i Risinge är en av senmedeltidens allra första och allra största av detta slag och har troligen utförts på 1430-talet. I avlatsbrev undertecknade av ärkebiskopen i Uppsala 1435 meddelades fyrtyo dagars avlat till den som gav bidrag till ombyggnaden, därigenom skulle man slippa lika många dagar i skärselden den dag det blev aktuellt.

SENARE I TIDEN ansågs målningarna i Risinge liksom i andra kyrkor som något oönskat, åtminstone från kyrkans ledning. 1670 utgick ett direktiv från Linköpings stift med påbud om att socknarna skulle måla över den katolska lärans "fula och stygga målningar". Någon övermålning av takdekoren genomfördes emellertid inte i Risinge och när biskopen i Linköping, Anders Rhyzelius, besökte kyrkan 1745 föreslog han återigen att målningarna skulle överkalkas. Men socknens invånare protesterade och målningarna fick vara kvar.

1712 uppfördes vapenhuset av trä som har en ovanlig placering framför västgaveln. Senare under 1700-talet tillkom även sakristian och den så kallade nykyrkan, en stor kyrksal placerad norr om långhuset, som var särskilt avsedd för smeder och andra hantverkare. Traktens historia som bergslag med en rikt utvecklad järnhantering ger sig alltså tillkänna även på detta vis. *

Takmålningarna i Risinge gamla kyrka har troligen utförts på 1430-talet under inflytande från birgittinklostret i Vadstena. Måleriet är signerat med namnet Christian och återger bildsviter med bibliska scener. Målaren Christians verkstad har dekorerat flera andra östgötska kyrkor men särskild möda verkar ha lagts på dekoren i Risinge.

Gravhögarna vid Gamla Uppsala.

TRONS ROLL GENOM TIDERNA

*Trosinriktningar har kommit och gått.
Ändå har formerna för vårt sökande ofta varit
förvillande lika – från stenåldern till nutid.*

TEXT Bearbetat utdrag från Kulturfästighetsutredningen 2009–2010

KOLLEKTIVGRAVAR I STENÅLDERN

De äldsta monument vi har som berättar om människornas dödsuppfattning och intresse för kulthandlingar är stora stengravar från stenåldern (4 100 till 1 800 f. Kr.). Ofta är det olika former av kollektivgravar, som har hittats på olika håll i Sverige. Även rituella offerhandlingar var vanliga under stenåldern. Arkeologiska fynd som gjorts vid Alvastra berättar om offer till förfäder och högre makter av bland annat keramik och stenyxor.

Under bronsåldern hämtades en rad metaller till våra nordliga trakter. Brons och guld uppfattades närmast som heliga, vilket visas av alla de offer av smycken, svärd och sköldar som gjorts runt om i landet. Under bronsålderns tidiga period ersattes de gamla jordbegravningarna av brandgravar, då de döda begravdes i stora jordhögar. Så småningom grävdes även urnor med stoftet

av de kremerade ner i kullarnas ytskikt. Parallellt med de stora gravhögarna begravde man också sina avlidna i rösen. På Österlen i Skåne finns det kanske allra största röset: Kiviksgraven med en diameter på cirka 75 meter och flera meter hög.

KULTHANDLINGAR OCH CEREMONIER

Vid tiden för de nordiska folkvandringarna, 400–500 e. Kr., får de stora hallbyggnaderna en central roll för sociala arrangemang av olika slag. Inte minst blir de platser för ceremonier och kulthandlingar. Omfattande fynd från arkeologiska utgrävningar gör att några platser framstår som särskilt viktiga för religionens roll under järnåldern: Gamla Uppsala, Uppland, Helgö i Mälaren och Uppåkra, Skåne.

Sätten att begrava de avlidna varierade vid den här tiden. Gravhög, stensättning, domarringar och skeppssättningar

är bara några av de typer som använts. De första kristna gravarna vi känner till kan dateras till sent 900-tal. Men ofta använde man samma gravfält som under hednatiden. Först sedan de nya sockenkyrkorna i Mälardalen byggts på 1100- och 1200-talen inleddes traditionen att begrava på kyrkogårdar.

KRISTENDOMENS ANKOMST

KRISTENDOMEN HADE BÖRJAT spridas i Skandinavien under 800-talet, men kyrkor började byggas i större utsträckning först under 1000-talet, till en början i trä. Kyrkobyggandet initierades sannolikt av missionärer från främst England och Tyskland. Under 1100-talet blev det allt vanligare att bygga kyrkor i sten. Byggnadsverken var till en början ofta privatägda och finansierade av kungar och andra stormän. Efterhand kom de att bekostas främst genom tionesystemet, en dåtida kyrkoskatt.

Oavsett byggnadsmaterial var stilen romansk med ett rektangulärt långhus med kvadratisk kor.

Den makt som utövades från kyrkan styrdes från Rom via domkyrkorna. Påvedömetts stöd för nya strömningar inom kyrkan fick konsekvenser även i det medeltida Skandinavien där en rad klosterordnar snart etablerade sig. I Sverige kom cistercienserorden att visa vägen – 1143 inbjöds ordens franska munkar att etablera sig i såväl Alvastra som i Nydala.

Några sekler senare instiftade Den heliga Birgitta (1303–1373) en ny klosterorden i Vadstena som skulle omfatta både munkar och nunnor. Birgittas klosterrörelse kom att få stor betydelse långt utanför landets gränser och tre år före sin död 1373 godkändes också hennes orden av påven i Rom. Knappt 20 år senare helgonförklarades hon av påven, och idag är hon EU:s officiella skyddshelgon.

REFORMATIONENS VINDAR BLÅSER IN

ARKITEKTONISKT ANTOG kyrkobyggnaderna delvis nya former under senare delen av medeltiden. Intryck från gotiska ideal innebar bland annat en strävan uppåt mot högre höjder. Spetsformiga fönster och stora valvslag blev karaktäristiska inslag i landets kyrkor. När medeltiden gick mot sitt slut var Skandinavien långt ifrån en isolerad avkrok i norr. Därför var det knappast särskilt överraskande att Martin Luthers teser om en nytolkning av bibeln fick gehör i Sverige. För de tyska furstarna var reformationen ett sätt att distansera sig från påven, och i Sverige såg Gustav Vasa liknande möjligheter. I Sverige kom reformatorn Olaus Petri att betyda mycket för en rad kyrkliga förändringar, till exempel att svenska språket ersatte latin vid mässorna och att bibeln översattes till svenska 1541.

Landets många kloster fick känna av förändringens vindar på ett mer dramatiskt sätt. När Gustav Vasa dog 1560 fanns bara ett fåtal kvar – sten och tegel från rivna kloster förvandlades istället ofta till nya icke-kyrkliga byggnader. Allra längst tålmod hade man med Birgittinersystrarna i Vadstena som fördrevs först 1595. Två år tidigare hade den lutherska reformationen slutligen stadsfäst på kyrkomötet i Uppsala.

STATENS MAKT ÖKAR

UNDER 1600-TALET VILLE staten sluta de andliga leden: de danska landskapen skulle bli ett med den svenska kyrkan, och samerna skulle en gång för alla omvändas. För att försäkra sig om de breda folklagrens bibelkunskap infördes husförhör.

Samtidigt knöts kyrkan ännu närmare till staten, bland annat genom att ge kyrkan ansvar för landets folkbokföring.

En del av Karl XI:s hemvändande soldater hade tagit intryck av den pietistiska rörelse som drog över kontinenten. Den strängare andliga skolan betonade bland annat bibelns betydelse och individens roll. 1726 antogs konventikelplakatet som förbjöd bönemöten i hemmet – ett sätt för kyrkan att värja sig mot den nya vägen. Vid den här tiden tog också själva kyrkorummet intryck från kontinenten. Den gamla överlastade barocken trängdes undan av rokokons ljusare och lättare former.

DEN MODERNA KYRKAN TAR FORM

NÄR KONVENTIKELPLAKATETS förbud mot bönemöten i hemmet avskaffades 1858 blev det början på ett uppsving för frikyrkorörelsen och en alternativ syn på kyrkorummet. Kritiken från frikyrkorörelsen och den socialistiska arbetarrörelsen kom att följa kyrkan redan från 1800-talets slutskede, och ett vikande intresse för andliga frågor fick kyrkan att så småningom söka nya former.

Under 1900-talets andra hälft ledde tankar om en småkyrkorörelse till en våg av modernt formgivna kyrkor, gärna byggda i direkt anslutning till de nya miljonprogramsområdena i städernas utkanter. 1951 infördes religionsfrihet i Sverige. Moskées och tempel är påtagliga bevis på de många nya församlingar och trossamfund som etablerats sedan dess.

Kraven på en modernare och mer demokratisk kyrka resulterade 1960 i att kvinnor för första gången prästvigdes i Sverige. Så småningom – 1996 – avskaffades också det automatiska medlemskapet, och 2006 fastställdes ordningen för ett kyrkligt välsignande av samkönade partnerskap. Den 1 januari år 2000 blev kyrkan frikopplad från staten, dock med förbehållet att den ska vara evangelisk-luthersk, rikstäckande och demokratisk. *

FOTO BERT LEANDERSSON

UR ARKIVET: SÖDRA BANKOHUSET

I Gamla stan i Stockholm står en av världens första bankbyggnader. Byggt cirka 1676–1740 för Riksens Ständers bank, senare Sveriges riksbank, av Sveriges dåtida främsta arkitekter Nicodemus Tessin den äldre, den yngre och Carl Hårleman. De har tillsammans skapat en byggnad som känns som en helhet trots att den byggts i tre etapper. Den här ritningen från 1785, ritad av Anders Tottie Petterson, är en av de äldsta bevarade.

Facade of Banco-Huset a

Norra Banco Gränden.

Afmått och Ritadt på Hogwallerne,
 Hovr. Wanon och Commerciens,
 Adelerankens besättning af Anders
 Tolle Tollensson, år 1785.

EN OAS I BRUSET

Några kilometer från huvudstaden ligger Lovö med en levande odlingsbygd, varierande skogsmiljöer och unika fornminnen. Att vandra i det nya naturreservatet gör gott både för kropp och själ.

TEXT *Elisabet Lorenz Werner* FOTO *Melker Dahlstrand*

Lovö kyrka är sedan 1100-talet socknens självklara medelpunkt på Lovö. Kyrkan är tillika den allra äldsta byggnaden i området.

*Mats Larshagen,
fastighetsförvaltare
hos Statens
fastighetsverk.*

Han kommer förstås gående från skogen, Statens fastighetsverks förvaltare Mats Larshagen, som är ansvarig för naturreservatet Lovö. Han går över den stora parkeringen vid Brostugan, busshållplatsen före Drottningholms slott. Här ska den nya entrén till Lovö förhoppningsvis stå klar nästa år, med skyltar, grillplats och två tillgänglighetsanpassade vandringsleder på 1,5 kilometer vardera.

Mats Larshagen har precis märkt ut träd i en blivande hage för att förbereda för avverkning. Ett randigt band på stammen betyder att trädet ska sparas. Två röda band betyder att trädet ska sågas av högt för att bli en högstubbe, den ska vara kvar för att gynna den biologiska mångfalden.

– Det här är en av de allra roligaste delarna av jobbet, berättar Mats. Det är kreativt, en skapande process. Det kanske låter pretentiöst men det man tar fram här påverkar ju hur det ser ut här i kanske hundra år. Jag har 11 hektar att märka.

När det är klart ska det bli publik hagmark här med kor och får.

Vi går ut i en av de blivande hagarna. Stora ekar breder ut sina gamla grenar över landskapet. De riktigt stora ekarna skulle dö om man inte röjde omkring dem, de kvävs. Ekarna är viktiga för runt 1 500 olika arter så det skulle bli en stor förlust om de dör.

– Ekarna ska helst stå fritt, ännu bättre är det om man gör hagmark. Det gynnar hagmarksväxter som många av ekarnas insekter kan interagera med. Ädelguldbaggen till exempel hittar nektar här, gärna i hagtornsbuskar. En hel del växter trivs inte i vanlig skog, men många trivs i hagmarker där de får mer livsrum av betet, berättar Mats.

I MITTEN AV maj i år invigdes naturreservatet – men vad är det egentligen som är så speciellt med detta område?

– Det som är unikt är det storstadsnära läget för en så här levande landsbygd. Här finns stora kulturhistoriska och naturmässiga värden och ett högt rekreativt värde. Det är ett rikt och väl-dokumenterat område med lång spännande

Hagmarkerna vid Lovö prästgård hyser många höga naturvärden, både i markfloran och trädskiktet.

Lovö naturreservat har många kilometer med oexploaterad kust. Det ger förutsättningar för rika naturupplevelser med mycket sjökontakt.

På vandringsleden Lovö runt har Statens fastighetsverk belagt vissa passager med spång för att besökarna ska kunna komma riktigt nära naturen. Här en spång vid Dyvik på norra Lovö.

historia. Här finns många leder för att vandra, rida eller cykla och man kan tälta, bada, och grilla på ett väldigt generöst vis, menar Mats.

Områdets olika leder har olika inriktning. Fornstigen skapades redan på 1970-talet och är sedan dess en mycket populär vandringsled förbi det ena mer spännande fornminnet efter det andra. Den underhålls av Lovö hembygdsförening som är mycket engagerad i området. Leden Lovö runt är alldeles ny och färdigställdes av sfv inför invigningen av naturreservatet. Det är en 1,7 mil lång led som bjuder på mycket sjökontakt genom hela det vackra naturområdet.

VI GÅR NER mot vattnet via ängar och små skogsdungar. Blomsterprakten och fågelkvittret är imponerande. Vi passerar några tomter på avstånd.

– Tomtmarkerna är undantagna reservatet, säger Mats. Jag har planerat den nya leden Lovö runt i dialog med de närboende, för att undvika onödigt störning.

Vattnet ligger nästan spegelblankt, det är stilla, en hund går lite motvilligt i för att hämta sin boll.

– Så fint ni har gjort.

Kvinnan passerar lugnt med sin nybadade hund och kommenterar den nyss framhuggna och städade strandremsan och den påbörjade grillplatsen. Reservatsförvaltaren Mats Larshagen skiner upp.

– Ja visst blev det fint, svarar han glatt, och det kommer att bli ännu bättre snart.

Lite längre upp i skogen hör vi ett rådjur skälla, kanske är det doften av hund som stör, annars är det tyst. Vi har en halvtimme in till Sveriges huvudstad, vem kunde tro det?

VI ÅKER TILL kyrkan, Lovöns äldsta byggnad, och fortfarande centrum för ett tiotal historiska byar. Den har stått här sedan 1100-talets slut. När vi kommer fram hejdar vi oss, en begravningspågår och ett följe i svart och vitt står utanför portarna. Det är i allra högsta grad en levande bygd – här pågår livet och det inkluderar också den sista färden. Vi lämnar kyrkan för denna gång.

Här finns fornlämningar från sten-, brons- och järnålder som berättar om boplatser och kontinuerlig verksamhet under lång tid. Under medeltiden

HITTA VANDRINGSLEDERNA I MOBILEN
I appen Stockholms läns naturkarta finns information om friluftsliv och vandringsleder i Lovö naturreservat.

»Möjligheterna är många, av sevärda vyer verkar finnas outtömliga förråd. Det är livskvalitet på riktigt, värt att vårda och värt en omväg.«

Det gamla magasinet vid Hogsta arrenderas av Lovö hembygdsförening. Här anordnas utställningar om reservatet.

var området en bondebygd och under andra delen av 1500-talet ville Gustav Vasa skapa ett storjordbruk på Lovö. All mark utom prästgården köptes eller byttes in och kom i kungens ägo.

Odlad mark och hästhagar breder ut sig så långt ögat ser. Odlingslandskapet på Lovö har länge brukats och betats. Sedan många hundra år har produktionen och människorna här varit knutna till Drottningholms slott och Kungsgården. Gårdarna har inte delats av arv eller skiften och är därför förhållandevis intakta.

För att nå Lunda gravfält, med många gravar från stenåldern, får vi gå genom det höga gräset bredvid hästhagarna. Vi möter först en eldlus, sen en blåvinge och en mindre guldvinge och försöker låta bli att trampa på smultronplantorna. På platsen finns en av många informations-skyltar som berättar om platsens historia och hur man ser spåren efter den bebyggelse som fanns här redan 375 år e Kr. På tillbakavägen kommer två cyklistar som följer en av lederna, inte alls lika färgglada som eldlusen, men med samma intensitet i framfarten.

Mats pekar på en hög tall.

– Den där har stått här länge, säger han. Vi ska se till att värna sådana träd, det är de enda som är starka nog att bära havsörnarnas bon, som kan väga ända upp till 500 kilo.

VI PASSERAR RÖRBY gård, den gamla bagarstugan, det ståtliga magasinet där Länsstyrelsen och Hembygdsföreningen tillsammans gjort en utställning om naturreservatet. I den gamla smedjan är det då och då öppet för barnaktiviteter, i regi av Lovö hembygdsförening. Här finns massor att se. En dag räcker inte. Vi får komma tillbaka, med matsäck och bra skor, kanske med ett tält? Möjligheterna är många, av sevärda vyer verkar finnas outtömliga förråd. Från centrala Stockholm tar man sig hit på en halvtimme. Det är livskvalitet på riktigt, värt att vårda och värt en omväg. *

UPPTÄCK LOVÖ

På sfv.se finns en karta över Lovö och alla öns sevärdheter. Ladda hem på: www.sfv.se/lovo

Även i de områden där
produktionsskogsbruk
bedrivs väntar skönhets-
upplevelser runt hörnet,
som här i Norrby skog.

VÄLSTÄDAT I SKOGEN

MÅNGA PARTER samarbetar med Statens fastighetsverk för att utveckla Lovö: Länsstyrelsen i Stockholm, Ekerö kommun, Naturvårdsverket, Trafikverket och Riksantikvarieämbetet. Marken ägs till allra största del av Statens fastighetsverk, förutom Lovö prästgård som ägs av en privat lantbrukare. Under 2016–2020 pågår ett uppstartsprojekt som de olika

parterna hjälps åt att finansiera. Det finns också en samrådsgrupp där alla parter och de boende på Lovö finns representerade.

Länsstyrelsen i Stockholm tog beslut om naturreservatet och skötselplanen, som ligger till grund för Statens fastighetsverks förvaltning. Nya samarbeten har också tillkommit på vägen.

– I samarbete med Skogsstyrelsen

har vi erbjudit arbetspraktik åt en större grupp med långtidsarbetslösa och andra med svårigheter att komma in på arbetsmarknaden. De har bland annat jobbat med framkomligheten längs vandringsleder, röjning av hagmarker samt strandstädning. Det har aldrig förr varit så välstädat i skogen, säger Mats Larshagen på Statens fastighetsverk.

FOTO FRIDA SJÖGREN

Härnösands residens i ny skrud

EFTER ETT ÅRS omfattande renoveringsarbete kan Härnösandsborna äntligen beskåda sitt residens med nya ögon. Den gula färgen har ersatts med den ursprungliga ljusa färg som byggnaden hade när den stod klar 1790.

Residenset i Härnösand var en av de första svenska nyklassicistiska byggnaderna och har därför en speciell betydelse i arkitekturhistorien. Arkitekten Olof Tempelmans ambition var troligtvis att efterlikna stenbyggnader i kalksten, sandsten eller marmor som var ljusa i färgen.

Den gula färgen tillkom vid en renovering 1929–30. Men våren 2016 beslutade Statens fastighetsverk att återgå till den ursprungliga nyansen efter noggranna undersökningar av fasaden och påföljande seminarier med inbjudna specialister.

Läs mer om residenset i *Kulturvärden* 2/16.

FOTO SFV

VÄRLDSMUSEUM FÅR BRONSSTÄMPEL

ETNOGRAFISKA museet i Stockholm har tidigare uppmärksammats för såväl sin arkitektur som sina samlingar från världens alla hörn. Men huset är inte bara fint, det är också ovanligt miljövänligt. Nyligen fick museet en bronscertifiering enligt miljöklassningssystem Miljöbyggnad, som administreras av Swedish Green Building Council. De områden som mäts är bland annat energi-användning, ljudmiljö, dagsljus och ventilation.

FOTO HERMINE WERNER

KERUBERNA HAR FÅTT EN TVAGNING

HÄR DANSAR STOCKHOLMARNÄR gärna till "Soul train", men under sommaren har sju konservatorer rengjort de vackra vägg- och takmålningarna på Café Opera. De små knubbiga keruberna och den tidigare ljusa sommarhimlen fick en välbehövlig tvagning med vatten och utspädd citronsyra.

Plafondmålningen i taket på Café Opera är signerad Vicke André. Det är en mustig hyllning till opera, musik och dans.

FOTO SFV

UPPLEV STIGARNA FRÅN 1700-TALET

I HAGAPARKEN i Stockholm kan vi åter uppleva gångstigarna som de såg ut på 1700-talet. Under sommaren har Statens fastighetsverk återskapat några av de promenadvägar som fanns omkring Gustav III:s paviljong. En del träd som hittills sett ut att växa slumpmässigt har återigen fått en naturlig placering längs med de nygamla gångvägarna. Även nya träd och buskar har planterats för att göra platsen tydligare.

FOTO SFV

CANBERRA FÅR SOLANDERTRÄDGÅRD

PITEÅSONEN och Linnélärjungen Daniel Solander blev en celebritet i samband med sin världsomsegling med James Cook 1770, där de bland annat kartlade Australien. Under sommaren har Statens fastighetsverk skapat en Solanderträdgård vid ambassaden i Canberra. Den visar en del av de växter som Daniel Solander samlade på sig under sin globala rundresa.

Läs mer om Solander i *Kulturvärden* 2/17.

Är skogsbruk kulturarv?

Vad gör en krönika om skogsbruk i en kulturtidning? Förnygringsavverkning och naturvårdsbränning intresserar kanske inte så många utanför branschen.

Fast å andra sidan, vad är egentligen kulturarv? Det beror kanske lite på betraktarens perspektiv. Tillsammans med jakt och fiske är skogsbruk bland de äldsta kulturyttringar vi kan finna.

För några år sedan var jag på visning av Tullgarns slott. I delar av slottet pågick renovering och man hade skrapat fram tapet och färg från flera olika århundraden. Men vilket århundrade skulle man nu skrapa fram och restaurera, vilket var egentligen det ”rätta” och mest genuina. Som skogsbuse tänkte jag ju: ”Var det inte meningen att renovera?” Det borde så klart vara en värdig ”slottstapet anno 2012”.

Hur vi brukar skogen avgör på liknande sätt vår generations eftermäle i naturlandskapet. Hur brukar vi skogen idag så att vi samtidigt skapar bästa möjliga förutsättningar i framtiden? Nästan all skog i Sverige har brukats av människan i större eller mindre omfattning och den som skrapar lite på ytan kan se hur tidigare generationer tänkt och agerat. Växer skogen på mark som en gång varit jordbruksmark eller har skogen avverkat för att bli kol som användes i järnbruket? Mycket syns om man vet vad man ska leta efter.

VID NÄRMARE EFTERTANKE så är det kanske inte så främmande att vilja återskapa äldre tiders miljöer i skogen heller. Det gör vi i skogsbruket då vi återställer gamla skogsbeten eller avverkar gran för att ”förlänga livet på” en gammal lövbränna där rödlistade hackspettar trivs.

En avgörande skillnad är ju förstås att skog till skillnad från

FOTO JAN NAUMBURG

»Om vi människor blev 300 år gamla så tror jag vi skulle ha ett helt annat förhållande till skogen.«

hus växer. Problemet är bara att skogen växer så sakta att människan uppfattar den som statisk. Det i kombination med att många människors kontakt med skogen minskat gör också att förståelsen för hur och varför vi brukar skogen minskat på många håll. Ett olyckligt faktum i en tid när samhället är i mycket stort behov av förnyelsebara råvaror som kan minska vårt beroende av fossila råvaror.

Om vi människor blev 300 år gamla så tror jag vi skulle ha ett helt annat förhållande till skogen och vi skulle kunna förstå att den hela tiden är i förändring. Om ett gammalt slott brinner upp är det förstört, om en gammal skog brinner upp är det en naturlig del av skogens liv – en nystart. Det är det här kretsloppet vi i skogsbruket sakta lär oss imitera.

SMÅ STEG TAS hela tiden för att nå SFV:s vision om ett skogsbruk med största möjliga samhällsnytta idag och för framtida generationer. Ett sådant är

SFV:s Strategi för hållbart skogsbruk som beslutades i slutet av 2016. Genom strategin försöker vi balansera olika nyttigheter som skogen kan ge i form av ekonomi, naturvård, rennäring, friluftsliv och klimatnytta. En intressant, utmanande men inte alltid lätt balansgång att utföra i praktiken.

Vilket århundrade som slutligen valdes för just det rum där restaureringen pågick på Tullgarns slott kommer jag inte ihåg. Det spelar kanske mindre roll, för vackert blev det hur som helst. Om skogsbruk har något med kulturarv att göra spelar heller inte så stor roll, det kanske snarare är en förutsättning för mänskligt liv. Hur det förhåller sig med den saken lämnar jag med varm hand till var och en att fundera på när ni vilar framför en värmande brasa i vinter.

LARS LODIN, *fastighetschef skog, Statens fastighetsverk*

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden, c/o Titeldata, 112 86 Stockholm

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

www.kulturvarden.prenservice.se eller ring 0770-457 152.

Mot en expeditions- och portoavgift på 160 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

 STATENS
FASTIGHETSVERK

**Nu har vi släppt in ljuset.
Snart släpper vi in konsten.
Men först är det din tur.**

Välkommen till Hemliga rum special
på Nationalmuseum lördag 28 oktober.

STATENS FASTIGHETSVERK

sfv.se

